

תכנית לחינוך מיני בקרב מתבגרים בכתת תקשורת בבי"ס הגפן בר"ג

כתב: מודי אפשטיין, פסיכולוג חינוכי,

בשיתוף אתי סמבורסקי, יועצת ביה"ס, סיגלית שהרבני ונעמה דותן – מחנכות הכתה.

חלק א. כללי

בבי"ס "הגפן" ברמת-גן משולבת כתת חינוך מיוחד לילדים עם קשיי תקשורת, רובם מוגדרים בעלי בעיות תקשורתיות על רצף PDD (הפרעה התפתחותית נרחבת). הילדים, תלמידי כתה ו', נמצאים בתחילת גיל ההתבגרות, ובעקבות התנהגויות, רגשות והתבטאויות שונות בעלות אופי מיני שביטאו התלמידים הועברה תכנית מיוחדת לחינוך מיני בקרב התלמידים וההורים.

התכנית הוכנה על-ידי צוות רב-מקצועי בביה"ס: פסיכולוג, יועצת, מחנכות וצוות פארארפואי. התכנית הועברה במסגרת הכתה במשך כחודשיים, והיא כללה הרצאה להורים ולאנשי הצוות בנושא התמודדות עם מיניות המתבגר וסדרת מפגשים עם התלמידים. מאמר זה מתאר בהרחבה את מרכיבי התכנית.

מאפייני תלמידי כתת התקשורת

בכתת התקשורת בבי"ס הגפן למדו השנה 6 תלמידים, 4 בנים ו- 2 בנות. דרגת הכתה היא ו' אך טווח הגילאים נע בין 12 ל- 14. לכל התלמידים קשיי תקשורת, רובם נמצאים על רצף ה-PDD. לילדים אלו קושי מהותי ביצירת קשרים בינאישיים, ובולטות אצלם מחשבות והתנהגויות שאינן תואמות את המקובל, וקושי בהבנת סיטואציות חברתיות. בנוסף, יכולות להיות להם התנהגויות או תכנים מילוליים ספציפיים החוזרים על עצמם בצורה כפייתית וחוזרת. לחלק מהתלמידים יש, בנוסף להפרעת התקשורת הראשונית, קשיים רגשיים, מוטוריים ותחושתיים. קיימת אצלם נטיה לפיתוח חרדות, וכך דימוי עצמי והערכה עצמית שליליים. למרבית התלמידים יש גם קשיים לימודיים והם לומדים על-פי תכנית לימודית אישית. אחת הסיבות המרכזיות להימצאות תלמידים אלה בכתה מיוחדת בבי"ס רגיל היא האפשרות להשתלב בסביבה נורמטיבית.

הגורמים שהעלו את הצורך בתכנית לחינוך מיני

הצורך בחינוך מיני קיים בקרב כלל התלמידים הנמצאים בגיל ההתבגרות, אך כפי שצוין קודם לכן – הצורך רב יותר בקרב מתבגרים בעלי קשיים בתקשורת. בקרב תלמידי כתת התקשורת החלו להופיע עם הזמן ביטויים שונים למיניות, שהצריכו את התערבות הצוות. ביטויים אלה הפכו שכיחים ומגוונים יותר עם הזמן. להלן מספר דוגמאות להתנהגויות שהופיעו בכתה, והן יכולות להיות אופייניות אצל ילדים בעלי PDD: (א) תלמיד שסיפר פרטים אינטימיים הקשורים אליו באופן פומבי, ללא תחושת בושה. (ב) מגעים לא תואמים (מיניים או לא מיניים) כלפי ילדים או אנשי צוות. (ג) אוננות או התערטלות בפומבי. (ד) אמירות המעידות על בלבול בהבחנה בין בנים לבנות. (ה) חוסר ידע וחוסר הבנה של מושגים מיניים בסיסיים (כגון סימני התפתחות מינית או ביטויי סלנג מקובלים).

אמנם, אנשי הצוות התערבו באופן מיידי כאשר הופיעו ההתנהגויות או האמירות הנ"ל, אך נראה כי אמירות אקראיות אלו אינן מספיקות וכי יש צורך לעשות זאת בצורה שיטתית ויסודית. יש לציין שלאנשי הצוות לא תמיד היה קל להתמודד עם הדברים והיה צורך בחשיבה ותכנון של ההתערבות והמסרים המועברים לילדים כך שיהיו מתאימים ביותר.

גם במפגשים עם חלק מהורי התלמידים עלו עדויות לקשיים בתחום החינוך המיני. גם ההורים היו מוטרדים מהתנהגויות לא תואמות של ילדיהם בביה"ס או בבית, וגם להם היה לעיתים קושי להתערב או לדבר עם הילד שלהם. למשל, הורים שהתקשו לענות לשאלות ילדם בנושא מין. בנוסף, עלתה תחושה בצוות כי חלק מההורים אשר ממילא חווים קשיים בהתמודדות ובתקשורת עם ילדיהם, מתקשים גם לתת מענה מתאים בהקשר למיניות, למשל – אי שמירה על פרטיות הילד.

לאור הקשיים שתוארו, עלה צורך מצד צוות הכתה וכן מצד ההורים להעביר שיעורי חינוך מיני לתלמידים, תוך מתן דגש לתפיסות וההתנהגויות שתוארו לעיל. בנוסף, עלה צורך לסייע להורים להתמודד עם תחום זה מול הילד. התכנית, אם כן, כללה שני מרכיבים:

1. הרצאה להורים ולאנשי צוות בנושא החינוך המיני (ההרצאה נבנתה והועברה על ידי פסיכולוג ביה"ס). בהרצאה זו מפורטים תחילה המאפיינים היחודיים של מיניות המתבגרים בעלי PDD והקשיים העומדים בפני המתבגרים והוריהם. בהמשך, מוצגות הנחיות לחינוך מיני ודרכי התערבות מתאימות בהקשר להתנהגויות מיניות שונות. בחלק ב' במאמר הנוכחי יוצגו תכני ההרצאה.
2. סדרת מפגשים עם תלמידי הכתה בנושא חינוך מיני (התכנית נבנתה והועברה על ידי פסיכולוג ויועצת ביה"ס, מחנכות הכתה והצוות הפארארפואי). בחלק ג' במאמר הנוכחי תוצג התכנית.

חלק ב. חינוך מיני למתבגרים עם קשיי תקשורת – הרצאה להורים ואנשי צוות

עם תחילת העברת התכנית בכתה נערך מפגש עם הורי תלמידי הכתה וצוות הכתה. החלק המרכזי בפגישה כלל הרצאה של פסיכולוג ביה"ס בנושא של התמודדות עם מיניות ילדים בעלי PDD. ההרצאה הותאמה למאפיינים של תלמידי הכתה, כולל גילם. ההרצאה כוונה אמנם להורים, אך היא נועדה גם להרחיב את ראייתם של אנשי הצוות וליצור "שפה משותפת" בין כל הגורמים. בנוסף, הוצגו במפגש תכני התכנית לחינוך מיני לתלמידים. להורים ניתן מקום להביע דעתם על התכנית. בחלק זה יוצגו התכנים שהוצגו בהרצאה, ולבסוף תופיע התייחסות להתנהלות המפגש עצמו.

א. הקדמה ומטרות

המיניות הוא אחד הנושאים שמחד בסיסיים בקיום שלנו, וגורמים לנו הנאה (ולעיתים גם סבל...), ומאידך – נושא מורכב וטעון, שיכול לגרום לקושי ומבוכה. הורים רבים לילדים נורמטיביים חווים אתגר וקושי כשהם צריכים להתמודד עם המיניות של הילד שלהם, להתערב ולחנך בנושא.

הקושי בולט יותר בקרב ההורים של ילדים בעלי PDD, שממילא חווים קשיים בתחומים אחרים במהלך החיים. מרבית המתבגרים הנורמטיביים חשים קושי בעקבות ההתפתחות המינית שהם חווים. אצל מתבגרים בעלי PDD הקשיים לרוב בולטים יותר. המטרות הכלליות שההורים (במיוחד הורים לילדים בעלי PDD) צריכים לשאוף להגיע אליהן בהקשר למיניות של ילדם:

- לסייע למתבגר לקבל את מיניותו, לחיות עימה בשלום ולהנות ממנה.
- למנוע התנהגויות לא תואמות של הילד, כאלה שיכולות לפגוע בו או באחרים.
- למנוע פגיעה או ניצול מיני של הילד מצד אחרים.

בהרצאה הנוכחית, וגם בתכנית החינוך המיני המועברת בקרב התלמידים, מפנים אמנם דגש לנושא המיני – אך הוא חלק מתחומים רחבים יותר- כגון כישורי חיים וחינוך חברתי. עקב ה"מיוחדות" והמורכבות של הנושא המיני גם ביחס לנושא החברתי שאנו כצוות ואתם כהורים מתמודדים ביומיום – אנו מקדישים מאמץ מיוחד לנושא גם בתכנית מול התלמידים וגם בהרצאה זו.

ב. קשיים של הורים (ואנשי צוות) בהתמודדות עם מיניות

להורים (גם של ילדים נורמטיביים) קשה לדבר על ילדיהם על מיניות ויחסי מין. באחד הכנסים שנערכו לפני שנתיים נערך סקר ע"י מינה צמח, נמצא שמצד אחד רק רבע מההורים ציינו שהם נוהגים לדבר עימם על מיניות לעיתים קרובות. מצד שני, מרבית ההורים ציינו שהם מתכוונים לדבר עימם (השאלה אם יעשו זאת...).

מדוע יש קושי? ראשית, מיותר לומר שכל הנושא המיני ודיבור על מין בעיקר עם מי שאין לנו קשר אינטימי הוא מביך ולא נוח. להורים לא קל להתמודד עם כך שהילד הופך להיות יצור מיני, שהרי עבורם הוא "שיא התמימות". פעמים רבות ההורים לא יודעים אך לגשת לעניין- על מה לדבר ועל מה לא, מה מתאים ומה לא, מה לאפשר לילד ומה לא. ההורים מרגישים שאין להם כלים לכך. קיים מיתוס שאם נדבר על מין, ניתן לגיימצייה או נעודד התנהגויות או מחשבות שיכולים לפגוע. למשל, אם נדבר על יחסי מין, הילד ירצה לנסות זאת. בהקשר לכך, כיום ברור שהמיתוס אינו נכון ודווקא אם לא מדברים על הדברים הסכנה גדולה יותר. חשש נוסף הוא שדיבור על מין יצור חרדות, יספק מידע שלילי יהיה קשה להכילו. גם זה לא נכון, בתנאי שהמידע ניתן בצורה תואמת. בפועל, חרדות הינך תוצר של ידע שאינו מאורגן, מוטעה או חלקי.

כשאנו עוסקים בנושא, אנו צריכים להיות מודעים לעמדותינו ולדעות קדומות שלנו, ולבחון את השפעתם עלינו. יתכן שתהיה שונות בין ההורים או בין הורים לנורמות תרבותיות – זה בסדר בתנאי שהילד לא יפגע או יקבל מסרים סותרים שיבלבלו אותו. הילד יכול גם לקבל מסר שיש דעות/תפיסות שונות.

בהרצאה וגם בתכנית החינוך המיני שאנו עושים בביה"ס אנו מתבססים על מערכת ערכים חילונית נורמטיבית, המתאימה לרוח התקופה. בניגוד לערכים הדתיים (למשל), אנו לא שוללים אוונות, קיום יחסי מין מחוץ לנישואין ויחסים הומוסקסואליים, אם כל אלו כמובן נעשים בצורה המתאימה. במידה ויש למישהו ערכים אחרים- אנו לא יכולים כמובן להתערב בכך אך יש להבהיר לילד את השוני בערכים.

ג. היבטים כלליים הקשורים למיניות ומתבגרים נורמטיביים

אחת השאלות שנשאלות היא מהו הגיל המתאים ל"חינוך מיני", מתי הנושא מתחיל להיות רלוונטי עבור הילדים. אני לא יודע אם אפתיע אותכם כשאומר לכם שבערך מהרגע שהילד יודע לדבר... העיסוק בנושא המין אכן מתחיל בגיל צעיר. ילדים קטנים סקרנים לגבי הבדלים בין המינים, וכחלק מהסקרנות יכולים לשאול שאלות או לבטא התנהגויות כמו "להראות אחד לשני", שהן נורמטיביות. היום סיפורי החסידה יצא מהאופנה ואנו לא יכולים להתחמק משאלות איך באים ילדים לעולם וצריכים לספר את האמת, או לפחות חצי אמת... החשיפה היום לנושאים מיניים, הטלוויזיה, האינטרנט, המתירנות – גדולה יותר מבעבר ומפגישה את הילדים עם תכנים מיניים. נראה שאפילו ההתפתחות המינית הפיזית מתחילה כיום מוקדם - כיום מדברים על סביבות גיל 10. עקב השינויים הרבים שחלו עם הזמן, אל לנו להסתמך על נסיונו כילדים.

הילדים בכתת ה-PDD הם בסביבות גיל 12 והם נמצאים בשלבים הראשונים של גיל ההתבגרות. אקדים ואומר שבניגוד להיבטים אחרים (כמו רגשי, חברתי או קוגניטיבי) שיכולים להיות פחות מפותחים, ההתפתחות המינית אינה מאוחרת יותר ביחס לילדים נורמטיביים.

לפני שנעבור לעסוק במאפיינים היחודיים של ילדים בעלי PDD, ננסה לבדוק מהם הביטויים המיניים של ילדים בגילאי 12 (ליתר דיוק 11-13). אני מניח שחלק מכם יהיה מופתע, בין אם הוא שכח מה העסיק אותו בגיל כזה ובין אם כיום המצב שונה מבעבר. יש לקחת בחשבון שקיימת שונות בין הילדים באותו גיל. בין הנושאים:

- אצל בנים - חלומות מיניים וקרי לילה (נדיר בגיל 12, ממוצע 13-14).
 - זיקפה מתרחשת עם או בלי גירוי מיני וגורמת למבוכה ובלבול.
 - אצל בנות - מתחיל המחזור החודשי והן חוות צמיחה גופנית מהירה כולל התפתחות סימני המין המשניים.
 - בנות צריכות הכרה ותמיכה של המשפחה בהתפתחותן המינית.
 - בנות נוטות לשוחח על מין באופן מופשט וכללי.
 - בנים אוהבים לדבר על מין, כולל בדיחות ונהנים מחומרים גרפיים (כיום בעיקר דרך אינטרנט). מחפשים מידע, ומעדיפים לקבלו ממבוגר אמין.
 - בנים ובנות מרבים להסתכל בראי (ולרוב לא מרוצים).
 - קיימת אוננות די אינטנסיבית (יותר אצל בנים) - לבד או בקבוצה, עם או בלי פליטת זרע. פעמים רבות – מלווה ברגשי אשמה.
 - בנים מתעניינים בבנות וחלק מתאהבים ומביעים זאת. חלקם מביעים זאת בצורה ילדותית – משיכת חזיה או הצצות.
 - עולה הנטייה לנגיעות פיזיות בין בני אותו המין ובין בנים ובנות.
 - התנשקות הופכת לאופיינית ובהמשך גם חיבוקים.
 - בנים בוגרים יותר עשויים להתחיל בקיום יחסי מין בפועל.
 - בגיל 13 יש ילדים שכבר מקיימים יחסי מין מלאים או חלקיים.
- בתקופה זו, שנחשבת טרום גיל ההתבגרות בולטות התופעות הבאות:
- שינויים פיסיים, שינוי פרופורציות גוף, תחושת סרבול.

- סימנים מיניים – קרי לילה, וסת.
- תופעות נוספות כמו ריח גוף, זיעה מוגברת, פצעי בגרות.
- שינויים הורמונליים המשפיעים על מצב רוח.
- זהו תהליך קשה ומבלבל, בו קיימת תחושת חוסר שליטה, חוסר ודאות והבנה מה קורה לגוף שלי.

בסה"כ המתבגרים הצעירים מתמודדים עם שינויים דרמטיים בגופם, ויכולים לחוות הנאה (למשל, אוננות, משיכה וסקרנות) לצד תסכול ובלבול (למשל, חוסר יכולת לממש את המשיכה, רגשי אשמה ודימוי גוף שלילי).

ד. מאפיינים יחודיים של מתבגרים בעלי PDD

כפי שצויין, ההתפתחות המינית של ילדים עם PDD אינה שונה בבסיסה מילדים רגילים. עם זאת קיימים הבדלים ומאפיינים יחודיים אותם אנסה לסקור כעת. בשלבי ההתפתחות הראשוניים יש חשיבות למגע הורי (התכרבלות, חיבוק וכדומה). אצל חלק מילדים עם PDD יש קושי בקיום מגע זה, דבר שמשבש את התקשורת הזאת ובעל השלכות לעתיד. תלותיות הילד בהוריו שבחלק מהמקרים אינטנסיבית יותר יחסית לילדים רגילים פוגעת בתהליך ההתפתחות התקין. העצמאות והנפרדות מגדירה בין השאר את הזהות העצמית והמינית של הילד, והבחנה בין חלקים מיניים ללא מיניים של גופם. אצל ילדים בעלי PDD יש פעמים רבים קושי בתהליכים אלה, בעיקר עקב תלותיות יתר.

ילדים בעלי PDD מתקשים לעיתים להבחין בין מקובל ללא מקובל, בין מקומות פרטיים לציבוריים, ולכן עלולים להתנהג בצורה שאינה מקובלת. ההתנסויות שהן נורמטיביות בגיל ההתבגרות כשהן נעשות בצנעה, יכולות להיעשות בפרהסיה ולכן לא לקבל עידוד מהסביבה הבוגרת. קליטה ספונטנית ואקראית של ידע בתחום המין והתנהגויות מקובלות בחברה אינה מתרחשת אצלם, בשל בעיית תקשורת. הם מתקשים להגיע להכללות או להסיק מסקנות מעשיות. אין להם חברים קרובים. רובם מתקשים להבין רגשות, אין להם דרכים לדעת מה נורמטיבי ומה לא. לקראת שנות ביה"ס ילדים סקרנים בנוגע להבדלים מיניים בין בנים לבנות ובינם לבין עצמם. סקרנות טבעית זו שיכולה לבוא על-ידי הצצה/התפשטות, בד"כ לא ממומשת עקב השגחה רבה יותר של המטפלים, העדר חברים והעדר שיפוט חברתי.

בגיל ההתבגרות, התפתחות הזהות הפסיכוסקסואלית עלולה להיפגע עקב חווית דחיה מצד בני גילם, העדר מפגשים והתנסויות חברתיות עם בני גילם מהמין השני. בני הנוער חווים את ההתפתחות והעניין המיני, וחווים את הנושא מהסביבה (כגון טלוויזיה) – אך מתקשים לתעל את ה"עניין" בכיוונים נורמטיביים, ועלולים להיות פתיינים, או להתנהג בצורה מינית לא תואמת. עקב כל אלו חשוב במיוחד החינוך המיני עבור ילדים בעלי PDD. גורם אופייני נוסף בקרב בעלי PDD – הפרעות תחושתיות שונות – תת תחושה או תחושתיות יתר, עשוי אף הוא להשפיע על התנהגות מינית. אחד המקורות המרכזיים לקושי של מתבגרים בעלי PDD הינו פער בין ההתפתחות הפיסית (שהיא על פי רוב בהתאם לגיל) ליכולת קוגניטיבית ורגשית (שלו רוב היא נמוכה) – הדבר יוצר בלבול גם אצל המתבגרים וגם אצל ההורים והסביבה.

ה. הקשיים של ההורים של ילדים עם צרכים מיוחדים ו- PDD

ראיונות עומק שנערכו למספר הורים לילדים בחינוך מיוחד העלו את הממצאים הבאים: רוב ההורים ביטאו תחושות דחיה וזעזוע סביב מפגש עם מיניות הילד המתבגר, כולל לראות את הילד מאונן או מגורה. הילד נתפס כקטן, לא בשל, כמי שלא יכול להיות עם צרכים של אדם בוגר. הורים מתביישים בביטויי המיניות (במידה מסוימת הדבר נכון גם לילדים נורמטיביים אך קיצוני יותר בקרב בעלי PDD). הורים חשים כאב וחרדה סביב מיניות המתבגר- מודעים לפער בין בשלות מינית לבין היכולות, כואבים את אי המימוש החברתי-מיני, כואבים את הדחיה האפשרית של הילד. תחושת הכאב על החריגות של הילד מתגברת ומקבלת פאן נוסף, חרדה מניצול מיני ופגיעה בילד וחרדה מהתנהגות מינית לא תואמת של הילד. ההורים ציינו שחשוב להם כי ילדם ילמד את הנושא החברתי-מיני, והם העבירו אחריות לביה"ס, כיוון שהם סבורים שלביה"ס יש יותר כלים לעבוד עם נושא רגיש כזה. ההורים ראו את תפקידם כגיבוי וחיזוק ביה"ס וציפו להדרכת הורים. חלק מההורים ציינו שיש להתחיל בגיל צעיר, ויש שצינו שיש להתאים את התוכן לגיל ורמת ההתפתחות. חלקם הביע חשש שחינוך מיני יסבך את הילדים, ויבגרם שלא לצורך. כפי שצויין, הפער בין התפתחות פיסית ליכולת קוגניטיבית ורגשית נמוכה – יוצר בלבול גם אצל ההורים. יש עדויות להורים שממש "לא ראו" את התפתחות המינית של ילדם – צמיחת שערות, גדילת שדיים או פיך. פער קיצוני במיוחד קיים כאשר הילד אינו עצמאי ותלוי בהורה גם בדברים בסיסיים, כמו לבוש ולעיתים גם מקלחת, אך מצד שני מתחיל להתפתח מבחינה מינית. כל הגורמים שצוינו קודם כמקשים על הורים לילדים נורמטיביים, רלוונטים גם לגבי ילדים בעלי PDD, אך ביתר הקצנה. למשל, החשש שמידע יגרום לילד חרדה או התנהגות לא תואמת.

ו. כלים להתמודדות עם התבגרות ומיניות – החינוך המיני

הנושאים שיש לכלול בחינוך מיני פורמלי או לא פורמלי (בתלות בגיל וברמת המתבגר):

- ההבדלים בין המיניים והכרת אברי המין (כולל מגוון השמות והכינויים, כולל סלנג).
 - התפתחות מינית: שינויים גופניים, מחזור, פליטת זרע, התפתחות חזה, צמיחת שיער, גדילת הפין, זיקפה.
 - הבחנה בין מקום ציבורי למקום פרטי (רמות שונות) וכן מושג הפרטיות וכיבוד הפרטיות.
 - הבחנה בין מחשבות/פנטזיות לבין התנהגויות.
 - סוגי קשר, מרחק בינאישי ומגעיים נורמטיביים ולא נורמטיביים – עם הבחנה בין בני זוג, חברים, בני משפחה, מכרים וזרים. התבססות על תכנית "מעגלים".
 - תיעול תחושות מיניות – אוננות, חיפוש בן זוג מתאים (בהמשך).
 - אוננות – מתן לגיטימציה ונסיבות בהן אוננות נעשית ולא נעשית.
 - בנים- תדרוך כיצד להתמודד עם פליטת זרע ועם זיקפה.
 - בנות- תדרוך כיצד להתמודד עם מחזור.
 - מין בטוח (בהמשך).
- באופן כללי, בדיבור עם המתבגר על מין חשוב לא רק לכלול איסורים וגבולות, אלא התייחסות גם לחלקים חיוביים כמו חיזור, אהבה, סקרנות, הנאה ומתן לגיטימציה לתחושות.

נושאים שחשוב להפנות אליהם דגש מיוחד בקרב ילדים בעלי PDD :

- משמעות של פרטיות והבחנה בין מקום פרטי למקום ציבורי.
- מודעות לחלקי גוף מיניים, שיש להצניע או לא לנגוע בהם במקום ציבורי.
- הבחנה בין קשר/מגע תואם (לא מיני) למגע לא תואם (בעל גוון מיני).
- הבחנה בין מגע מיני תואם למגע מיני לא תואם, בתלות בנסיבות וסוג הקשר בין האנשים.
- הבחנה בין נושאי שיחה אישיים לנושאי שיחה אחרים.
- התייחסות ליוצאים מן הכלל, למשל התפשטות במקלחות ציבוריות בבריכה.

כיצד לשוחח עם הילד על מין :

- בדוק עמדותיך ואמונותיך לפני שאתה מדבר. בדוק אם יש לך דעות קדומות או קושי עם נושא מסוים, שיכול להשפיע על הדרך בה תשוחח עם הילד. נסה לעבד את הנושא לפני השיחה עם הילד.
- כשמדברים על מין, ילדים קולטים הבעת פנים, תנוחת גוף, מבוכה או גמגום. זה גם בסדר לומר לילד שקצת מביך לדבר על זה.
- הדרכה יעילה צריכה להתחשב בגיל הילד, ברמה התפתחותית – קוגניטיבית, רגשית וחברתית. ההדרכה צריכה גם להיות מתאימה לתרבות ורוח הזמן.
- אפשר להתחבר דרך בדיחות גסות, שילדים יספרו – לשאול על סלנג ולהסביר. גם אם ילד אומר קללה לשאול אותו אם יודע מה המשמעות ולהסביר לו.
- חשוב ששיחה בנושא מיניות תתקיים במקום מתאים, לא תוך כדי עשיית פעילות אחרת, תוך יצירת אווירה פתוחה וכנה.
- יש לענות על שאלות הילדים, הם שואלים מה שהם בשלים ורוצים לדעת. אם שואלים, אפשר לחזור על השאלה לראות שהבנתם נכון, לשאול מה הם חושבים, לאפשר גם שתיקת מבוכה, ולענות לשאלה. לתת לילד להוביל אותנו, כדי לגשש היכן הוא ממוקם ומה הוא יכול להבין.
- חשוב לנקוט בגישה פעילה ולמצוא הזדמנויות לשוחח עם הילדים- כשרואים סרט או פרסומת, קוראים עיתון. ניתן בהקשר לכך לתת מידע, לשאול את הילד לדעתו ולבדוק מה הוא הבין. למשל, אם רואים יחד עם הילד תכנית ב"שמיניה" או סרטים אחרים לדבר על סוגי המגעים שרואים – איזה מגע זה, כיצד מרגישים האנשים וכדומה.
- להשתמש במונחים מקובלים לאברי המין ולא להמנע משיום או שמות ילדותיים או מתחמקים (כמו "בולבולי"). להימנע מטון דיבור ילדותי.
- להזהר מיצירת סטראוטיפים בנושאים שונים כמו תפקידי המינים (בנים לא בוכים, בנות הן המין החלש), בעיקר בקרב ילדים בעלי PDD אצלם עשויה להיות תפיסה נוקשה במיוחד.
- אם אינכם יודעים במדויק תשובה לשאלה לא לתת מידע לא מדויק, אפשר לבדוק זאת יחד בספר או לשאול.
- דאגו להתאמה בין הערכים וההתנהגות המינית שלכם לאלו שאתם רוצים שיהיו לילד. דוגמא אישית היא הלמידה הטובה ביותר.

- יש ילדים שלא ירצו להקשיב, או יגיבו בצורה קשה וטעונה – יש לכבד זאת.
- להחזיק בבית ספרים על מיניות שהילד יוכל לקרוא איתכם או לבד, לאפשר לו לשאול שאלות גם אם קורא לבד.

לסיכום, המפתח הוא ההחלטה להתייחס לנושא ולא להתעלם ממנו – לקבוע זמן לשוחח עם הילד על מיניות, לא בהכרח כתוצאה נקודתית כשקרה משהו. בסה"כ חשוב להעביר לילד מסר שרגשות מיניים הם בסדר, שמותר לדבר על זה עם מישהו קרוב. התהליך לא בהכרח קל ואפשר לקבל עזרה מספרים, גורמי מקצוע וארגוני תמיכה שונים.

ז. כלים להתמודדות עם התבגרות ומיניות – התנהלות והתערבות בארועים

ההתמודדות עם הילד בנושא אינה כוללת רק "חינוך מיני" מילולי מכוון, אלא גם התנהלות מעשית והעברת מסרים ביומיום, וכן התמודדות עם ארועים ומצבים המצריכים התערבות. בכל מקרה שאנו נתקלים בהתנהגות מינית לא תואמת – להשתדל לא להיבהל, להפריד בין לגיטימיות ההתנהגות לבין הנסיבות שהיא מתבצעת ומאד להיזהר בתגובה. חשוב, במיוחד לילדים בעלי PDD שיש להם קושי בראיית האחר – לבדוק מה הם מרגישים ולומר להם מה אנו מרגישים במצבים מסוימים (זה לא נעים לי, זה מביך אותי...). יש לעזור להם להבין שיש לאחר רגשות ושצריך להתחשב בו וגם שצריך להתחשב ברגשותיהם הם.

התנהלות יומיומית

יש להסביר לילד מהו מקום פרטי ומהו לא, ובנוסף- להעביר מסרים שממחישים זאת ומאפשרים לו לבצע התנהגויות מסוימות במקום פרטי וגם לשמור על הפרטיות שלו. יש לאפשר לו סגירת ואף נעילת דלת החדר, יש להקפיד על דלת סגורה בשרותים או במקלחת, ולהימנע מלהכנס לשרותים או למקלחת. יש לעודד את הילד להתלבש או להיות ערום בחדר בלבד ולא בסלון. אם רוצים להיכנס, יש לדפוק על הדלת ולבקש רשות. יש להעביר מסר שגם להורים מגיעה פרטיות, מותר להורים בחדר השינה לשהות בדלת סגורה/נעולה, וזה בסדר אם הילד ידע שלא מפריעים או מבקשים רשות להכנס. מותר לילד/מתבגר להסתיר דברים, לשמור סודות, לא חייבים לספר הכל להורים - אפשר לספר לאחות או לחבר. מותר שיהיה לילד ארון בו איש לא נוגע. יש להשתדל לשמור על הפרטיות שלו כל עוד אין לנו הכרח לעשות זאת.

תלותיות יתר, מעורבות יתר והגנת יתר (שלעיתים נדרשים בקרב ילדים בעלי PDD) – יכולים לפגוע בהתפתחות. יש לשמור על מינון מאוזן של כל אלה ולאפשר ככל שניתן תהליך של עצמאות. בנוסף, כדאי לעודד ככל שניתן מפגשים חברתיים של הילד עם בני גילו, משני המינים (במידת האפשר - גם עם ילדים נורמטיביים).

יש להתאים את רמת הקרבה והמגע בין ההורים לילד לשלב ההתבגרות: כעקרון יש לשנות את אופי המגע- פחות היצמדות, אופי אחר של חיבוק או נשיקות, שמירת מרחק נורמטיבי והימנעות מקרבת ומגע יתר. חשוב להימנע מחשיפה או מגע באברי מין גם לצורך טיפול (רחצה או לבישה) ואם יש הכרח- רצוי שהורה בן אותו מין יעשה זאת. מתבגר רגיל ישים לנו בעצמו גבולות, יתרחק בגיל מסוים ופחות ירצה שנחבק ונשק אותו. ילד PDD לא תמיד יעשה זאת, ועל ההורים לעשות את ההתאמה במקומו.

יש לסייע לילדים להיראות מטופחים, אטרקטיביים ולסייע להם לשמור על הגיינה אישית, על מראה והופעה מיטביים. הדימוי העצמי שלהם יכול לעלות וכמובן שהם ייראו יותר אטרקטיביים בעיני אחרים (וירגישו זאת). לאפשר להם להתלבש, להתאפר – כמו ילדים נורמטיביים בגילם.

זכרו שאתם כהורים משמשים כמודל-לגבריות/נשיות בוגרת, לפרטיות ואינטימיות, לזוגיות ומערכת יחסים זוגית, לתקשורת אינטימית והילדים ילמדו מכם רבות. את המסרים והערכים שברצונכם להקנות ולהסביר לילדים, יישמו בעצמכם ככל שניתן.

אוננות

האוננות היא קרוב לודאי ההתנסות המינית הראשונה של ילדכם - זוהי פעילות חיובית נורמטיבית ומהנה. האוננות הינה שלילית כאשר: (א) היא נעשית בזמן ובמקום הלא מתאימים, (ב) היא כרוכה בפציעה/פגיעה באברי המין (ג) היא נעשית בתדירות מוגזמת הפוגעת בתפקוד השגרתי או מביאה לגירוי יתר ו- (ד) כשהיא מביאה לתסכול או לרגשי אשמה ותחושות שליליות. יש מצבים בהם האוננות אינה בהכרח באה כתוצאה ממניעים מיניים אלא מהווה מנגנון התמודדות. אם אנו סבורים כי הילד מעדיף אוננות על פני עיסוקים אחרים יתכן שיש בעיה וצריך להתערב. רצוי לא להפסיק לחלוטין את האוננות או לשלול אותה, אלא לנסות להציע לילד פעילויות אחרות או דרכים חליפיות להתגבר על הקשיים. כשיש ריבוי מגע באברי המין יש לבדוק שאין בעיה בריאותית כמו גירוי בעור, בעיה בדרכי השתן, פטריה או בגד לוחץ.

חשוב להעביר לילד מסר שמותר לאונן, אך רק במקום פרטי. יש לאפשר בבית תנאים מתאימים – הגדרת מקום פרטי מתאים (בחדר שלך כשהדלת סגורה, במקלחת). כמו כן יש לאפשר לילד מרחב זמן לאוננות. אנו לא צריכים לדעת בהכרח מתי בדיוק הילד מאונן אך יש לכבד פרטיות – לא להכנס לחדר בלי רשות, לא להאיץ במקלחת אם אין צורך וכדומה. אמנם, אוננות לא חייבת להביא לאורגזמה וכמובן שהגיל בו מגיעים לשפיכה שונה מילד לילד. יש ילדים שכבר בשלים פיסית אך מסיבות שונות לא יגיעו לשפיכה, זה יכול לעיתים ליצור תסכול ואף התפרצויות. במקרים אלה כדאי להיות מודעים לבעיה ולהתערב – אפשר למצוא דרך ללמד את הנער כיצד לאונן בצורה יעילה ומותאמת. במקרים מסוימים אפשר אפילו להתייעץ עם מטפל מיני – קיים גוף של טיפול מיני המתאים לחינוך המיוחד. בהקשר לכך, יש מצבים בהם כאשר מועבר מסר (אפילו בגיל צעיר) שאסור לנגוע באבר המין, הילדים לומדים לאונן בצורה לא ישירה, למשל עם חפץ דבר שעלול להגביר תסכול מיני ולעיתים לפגוע.

מגעים מיניים

מגע מיני בין ילדים או מתבגרים הינו אחד הנושאים היותר טעונים כשאנו נפגשים איתם. קיים כאן פער מסוים בין העובדה שבנסיבות מסוימות ההתנהגויות האלה נורמטיביות ואינן בעייתיות, לבין העובדה שכמעט תמיד כשאנו ניתקל בהתנהגות זו נחוש כמבוגרים תחושות שליליות ונעביר לילד מסרים בהתאם. חשוב לדעת שתגובתנו עלולה להיות בעלת השלכות משמעותיות עבור הילד ויש להיות שקול וזהיר בתגובה. אחת הבעיות בקרב ילדים בעלי PDD היא שבניגוד לילדים נורמטיביים, שדואגים לקיים מגעים מיניים מחוץ לטווח עין של מבוגרים, ויודעים שיש להסתיר

PDD יכולים לעשות זאת בפרהסיה או בנוכחות מבוגרים אחרים. כמו כן

ילדים בעלי PDD עלולים לקיים מגעים בצורה לא תואמת.

ילדים רגילים עוסקים במשחקים מיניים עם ילדים משני המינים. הילד נבחר בשל עניין משותף, קירבה, זמינות ונוחות ולא דווקא בשל מינו. בבני יסודי למרות שרוב הילדים נמשכים לבני המין השני, המגעים המיניים הם לרוב עם בני אותו מין, על אף שהתרבות אינה תומכת בכך. אם אנו מגלים מגעים מיניים בין בני אותו מין אין צורך לחשוש וודאי לא להעביר מסרים לילד שהוא בהכרח הומוסקסואל. להתנסויות האלה אין השפעה על הבחירה המינית מאוחר יותר. בכל מקרה רצוי להימנע מהעברת מסר שהומוסקסואליות היא דבר שלילי. אם מגלים קיומם של מגעים מיניים – על ההורים להחליט אלו מסרים להעביר, לפני שמעבירים אותם ולהיות שקולים בתגובות. כדאי להימנע מלהגיב בקיצוניות או לאיים על הילד. לעיתים יש אפשרות להסיח דעתו מהמעשה בלי לומר דבר ולעיתים ניתן לנצל את ההזדמנות כדי ללמד אותו על נגיעות ולהקנות לו כללים. למשל, אפשר לומר "אני מבין שאתם סקרנים לגבי מין, זה דבר רגיל, אך לדעתי ילדים לא צריכים לגעת זה בזה (ניתן להוסיף - "במקום ציבורי/בביה"ס/בנוכחות אחרים/בגיל שלכם"). במידה ומתעורר קושי, מומלץ להתייעץ עם איש מקצוע כדי להעריך אם המגע הינו נורמטיבי או מדאיג וכן לשקול התייחסות מתאימה.

ניצול / פגיעה מינית

החינוך המיני צריך לכלול באופן שוטף הסברים תואמים מהם מגעים מיניים / לא מיניים, מגעים תואמים/לא תואמים, נעימים/לא נעימים, כאשר כמובן תלוי בנסיבות, מידת הקרבה בין האנשים ובגיל המתבגר. בנוסף, החינוך המיני-חברתי צריך לכלול התייחסות של שמירה על פרטיות, שמירה על עצמי, האפשרות להגיד כן או לא, וסוגים שונים של קשרים בין אנשים. ילדים בעלי PDD זקוקים ליותר השגחה, הגנה ותיווך על מנת שלא להיות בסיטואציות בהם הם יכולים להיפגע (לאוו דוקא מינית). עם זאת, יש למצוא את המינון הנכון ולהימנע מהגנת יתר.

המבוגרים, בעיקר ההורים, צריכים להעביר לילד מסר שאפשר וצריך לשתף אותם במצב מצוקה. העברת המסר היא גם באופן ישיר (לומר ולהזכיר לילד), אך לא פחות חשוב תלויה בקשר ובמידת האמון והפתיחות שיש בין הילד למבוגר. אנו יודעים, למרבה הצער, שבלא מעט מקרים כשיש פגיעה מינית הילדים לא משתפים אותנו בכלל או לא משתפים מיידית. לגבי ילד שחלילה נפגע – ככל שהוא ירגיש שהורה יאמין לו, לא יאשים אותו, לא יכעס עליו, יתמוך בו ויעזור לו להתמודד – גובר הסיכוי שהילד יספר לו. בכל מקרה חשוב להיות עירני ואם מגלים סימני מצוקה אצל הילד, שינוי בהתנהגות או שינוי במצב רוח – מחד לא כדאי להיות היסטרי אך מאידך כדאי לגשש ולבדוק מה קרה. במקרה של חשד או ידיעה על פגיעה - מומלץ להתייעץ עם אנשי מקצוע.

אינטרנט

בימינו האינטרנט הינו מקור בלתי אכזב לחשיפה לתכנים מיניים ולסכנת ניצול או פגיעה. לפיכך, קיימת אפשרות לחסום את הגישה לאתרים "בעייתיים", אם כי לא בצורה "הרמטית". במקרים מסוימים יש מקום לבדוק ולראות באלו אתרים הילד גולש. אני סבור כי אם יש לנו חשש שהילד נכנס לאתרים בעייתיים, "מותר" לחדור לפרטיות שלו כדי להגן עליו מפני חשיפה לתכנים

התנהלות ההרצאה והמפגש עם ההורים

כפי שצוין, ההרצאה (שתכניה פורטו לעיל) הועברה להורים ולאנשי צוות הכתה יחד. בדקות הראשונות של ההרצאה האווירה היתה שקטה וקפואה וניתן היה לחוש כי להורים (ואף לחלק מאנשי הצוות) היתה מבוכה מעיסוק בנושא. בהמשך השיחה הצליחה האווירה להפשיר, בין השאר- על-ידי שימוש בהומור מצד חלק מהמשתתפים והמנחה. בהמשך, חלק מההורים אף חשו נוח לשתף באירועים או קשיים אישיים הקשורים לילדם, ובסה"כ היתה אווירה פתוחה. עם זאת אצל חלק מההורים ניכרו ביטויי קושי או מבוכה לאורך כל המפגש. בסה"כ עלה רושם כי ההורים נתרמו מהתכנים שהוצגו בהרצאה. יש לציין שהועבר להורים סיכום מתומצת של ההרצאה בכתב.

במהלך המפגש עם ההורים, הציגו בפניהם מחנכות הכתה את התכנית לחינוך מיני לקראת העברתה לתלמידים. להורים ניתנה אפשרות להביע דעתם על מרכיבי התכנית. ניכר שהיו פערים מסוימים בין ההורים בציפיות מהתכנית, ומהתכנים שהם ראו כמתאימים להעברה בכתה. עלה הרושם כי יש קשר בין עמדות ההורים לבין הקשיים הספציפיים המאפיינים את הילד שלהם או את ההתמודדות שלהם עם הילד. בהטויות התכנית נלקחו בחשבון ככל שניתן עמדות ההורים. דוגמא לנושא שלגביו היתה ממילא התלבטות בצוות אם להעלותו או לא – יחסי מין. מרבית ההורים ציינו כי לדעתם נושא זה אינו מתאים להיכלל בתכנית בשלב זה, והצוות קיבל עמדה זאת, ולא כלל אותו.

חלק ג: תכנית לחינוך מיני עבור תלמידי הכתה

בחלק זה תתואר התכנית שהועברה לתלמידי הכתה: תהליך בניית התכנית, התכנים והעקרונות בתכנית עצמה, וכן, התנהלות המפגשים בכתה.

תהליך בניית התכנית

כאשר הוחלט ליישם תכנית לחינוך מיני בכתה, לא היתה זמינה בידי הצוות תכנית דומה שהועברה במקומות אחרים, והיה צורך לגבש תכנית מקורית מתאימה. עם זאת, יש לציין שנעשה שימוש בחומרים ומאמרים שונים שעסקו בחינוך מיני ובהיבטים הקשורים לחינוך מיוחד, וכן נערכה התייעצות עם מדריך ארצי למיניות בחינוך המיוחד מטעם משרד החינוך, מר גבו וייס.

התכנית גובשה במהלך מספר דיונים שנערכו בין פסיכולוג ויועצת ביה"ס ומחנכות הכתה. היה צורך לבנות תכנית שתעביר לתלמידים מידע מתאים ורלוונטי לשלב בו הם נמצאים ולמאפיינים היחודיים שלהם. היתה חשיבות לתכנים ולמונחים המוצגים בכתה. כמו כן היה צורך לגבש כללי התנהגות ברורים. במהלך גיבוש התכנית התעוררו לא מעט שאלות וספקות, למשל אלו נושאים מתאימים ואלו נושאים אינם מתאימים להעברה בכתה. דוגמא לכך, שהוצגה קודם לכן, היא השאלה אם יש מקום לדבר על יחסי מין. היה רצון מחד להתייחס למגוון נושאים שכלל הנראה מעסיקים את התלמידים ומאידך להזהר מלהעלות תכנים שהם עדיין אינם בשלים לקלוטם, ועלולים ליצור חרדות או רגשות שליליים אחרים. במהלך הדיונים ניתן מקום לקשיים של אנשי

תכני התכנית ועקרונות ההעברה

נקבעו 10 מפגשים שבועיים עם התלמידים לצורך העברת התכנית. מרבית המפגשים הועברו על-ידי מחנכות הכתה, בשיתוף צוות פארא-רפואי (קלינאית תקשורת ומטפלת באומנות) וסייעות הכתה. במרבית המפגשים נכחו גם פסיכולוג או יועצת ביה"ס. שניים מהמפגשים נערכו בנפרד לבנים (בהנחיית הפסיכולוג) ולבנות (בהנחיית היועצת). בנוסף למפגשים אלה, נעשה "עיבוי" התכנית בחלק מהפעילויות והשיעורים האחרים בכתה – חזרה על החומר הנלמד או התייחסות לנושאים קשורים.

להלן התכנים העיקריים שנכללו בתכנית:

1. פתיחה: בראשית המפגש הראשון הוצג נושא ה"חינוך מיני", תוך התייחסות ליחודיות נושא זה ביחס לנושאים אחרים הנלמדים בכתה (נושאים אינטימיים שבדרך כלל לא מדברים עליהם בשיעורים, לעיתים יכולים להיות אישיים או מביכים).
2. לימוד שמות איברי המין המקובלים: פין ופות. תוך התייחסות ומתן לגיטימציה לביטויי סלנג מקובלים. חשוב לציין, שבמשך כל המפגשים נעשה שימוש בשמות איברי המין המקובלים.
3. הבדלים בין בנים לבנות, הן החיצוניים והן הפנימיים. יש לציין שבמפגשים בנושא זה עלו תפיסות מוטעות או סטראוטיפיות של ההבדלים ונושא זה קיבל דגש במספר מפגשים.
4. תהליכים התפתחותיים המתרחשים בגיל ההתבגרות – שיעור, שינוי פיסי של אברי המין, מחזור, קרי לילה וכדומה.
5. רמות קרבה ומגע בין אנשים בתלות בסוג הקשר. הבחנה בין מגע נעים ולא נעים, מגע מקובל ולא מקובל. התייחסות למגע תואם עם משפחה, חברים, בני זוג רומנטיים ואנשים זרים (על-בסיס תכנית "מעגלים").
6. הבחנה בין מקום פרטי ומקום ציבורי, והתייחסות להתנהגויות שמקובל לבצע רק במקום פרטי.
7. עירום – הגדרת נורמות התנהגות מקובלות, הימנעות מהתפשטות בפומבי, ומתן דוגמאות ליוצאים מהכלל כמו מקלחות ציבוריות בבריכה.
8. אוננות – מתן לגיטימציה להתנהגות עצמה, תוך אפיון התנאים בהן אוננות מתאימה – במקום פרטי – בחדר שלי בבית או במקלחת, כשהדלת סגורה או נעולה. הנושא הוצג בהרחבה בנפרד לבנים ובנות.
9. זיקפה, פליטת זרע וקרי לילה: הצגה כללית בפני כלל הכתה והעמקה בפורום הבנים בלבד.
10. מחזור ושמירה על הגיינה נשית: הצגה כללית בפני כלל הכתה והעמקה בפורום הבנות בלבד.
11. הטרדה מינית – מתי אני מזהה שמטרידים אותי מינית ומה עלי לעשות כשזה קורה.

12. הצגת הסרט "מה קורה לי" בנושא תהליכים המתרחשים בגיל ההתבגרות.
13. סיום: במפגש האחרון נעשה סיכום, והתלמידים התבקשו להביע את דעתם על המפגשים בנושא.

יש לציין כי בנוסף למפגשים שנקבעו, היתה התייחסות לנושא החינוך המיני בהזדמנויות נוספות במסגרת הכתה, לעיתים במסגרת שיעורים אחרים ולעיתים במפגשים עם אנשי הצוות הפארא-רפואי. להלן מספר דוגמאות: (א) לעיתים נערכה במהלך שיעור, באופן מכוון או כתוצאה מהתנהגות מסוימת של תלמיד, חזרה על הנושאים שעלו. (ב) במסגרת מפגשי התלמידים עם קלינאית תקשורת שעסקו בשפה מדוברת וסלנג, נערכה חזרה על ביטויי הסלנג שצוינו במפגשים. (ג) במסגרת מפגשי הבנות עם מרפאה בעיסוק (שהתמקדה בכישורי חיים), תרגלו הבנות שימוש בתחבשות הגייניות. הצורך בתרגול נבע מקשיים מוטוריים של הבנות. (ד) בשיעורים שהתמקדו בכישורי חיים הועלו נושאים כלליים הקשורים בעקיפין למיניות והתבגרות, כמו הגיינה, טיפוח מראה חיצוני וכדומה. בסה"כ, המפגשים השבועיים היוו בסיס לתכנית כאשר בשיעורים אחרים בכתה חלה המשכיות בהעברת הנושא – על ידי חזרה, מתן הנחיות מפורטות יותר וחיזוקים.

המפגשים התנהלו תוך שימוש באמצעים ובעקרונות הבאים:

1. אינטראקטיביות – דגש על שיחה תוך הפעלת הילדים ובדיקת המקום בו הם נמצאים לגבי כל נושא, מתן אפשרות לילדים להפגין את הידע, לשאול שאלות או להביע את תחושותיהם.
2. מתן לגיטימיות לתגובות שונות – במהלך המפגשים הגיבו הילדים באופנים שונים כתוצאה מקושי או מבוכה אל מול התכנים, והיתה חשיבות לתת לגיטימציה לכל תחושה או תגובה שהיא, יחד עם הצורך לשים גבול במקרים שתלמידים הפריעו למהלך השיעור.
3. שימוש באמצעי המחשה שונים: איורים ותמונות (למשל של גבר ואשה בעירום או סוגי מגעים), הדגמות וסימולציות (למשל, הדגמת מגעים או מרחק פיסי תואמים או לא תואמים על-ידי אנשי הצוות).
4. מתן הנחיות והוראות ברורות – מכיוון שלילדים בעלי PDD יש קושי בשיפוט חברתי וכן בגמישות מחשבתית, היה צורך לתת להם, בהקשר להתנהגויות שונות, הנחיות ברורות ומפורשות (למשל, היכן מותר והיכן אסור לאונן או אלו מגעים בין תלמידים מותרים ואלו מגעים אסורים).
5. העלאת התנהגויות המתרחשות בכתה או אף במהלך המפגשים עצמם – דיון לגבי התנהגויות אלה ושימוש בהן כדוגמא מוחשית להתנהגויות לא תואמות (למשל, מגעים לא תואמים בין ילדים, בין ילד לאיש צוות או מגע באיבר המין בפומבי).
6. שיתוף אישי של אנשי צוות: אנשי הצוות שיתפו במידה מסוימת במבוכה ובקושי שלהם להעלות נושאים מסוימים, וכן שיתפו במקרים מסוימים בחוויות אישיות שלהם בנערותם.

התנהלות המפגשים

באופן כללי, על-סמך התרשמות אנשי הצוות, המפגשים היו מוצלחים ומועילים. נראה שהילדים רכשו ידע וכללים שלא היו ברשותם, או שהיו בצורה לא מגובשת. לילדים התאפשר לשמוע ולדבר על נושאים שבדרך כלל אין להם עם מי לדבר, באופן מקצועי ומותאם למאפייניהם היחודיים.

לא תמיד המפגשים היו קלים ולא אחת הפגינו התלמידים התנהגויות שנבעו ככל הנראה מקושי או מבוכה להתמודד עם הנושאים המועלים. בחלק מהמקרים התנהגויות אלה הפריעו להתנהלות השיעורים. להלן דוגמאות לתגובות של ילדים: (א) ילדים שאמרו לעיתים "איכס, זה מגעיל אותי" או "אסור לדבר על זה". (ב) ילד שהביע בצעקות בקשה שלא לדבר על נושא מסוים ("אני לא רוצה לשמוע את זה"). (ג) ילדים שקמו מהמקום ואף ניסו לצאת מהכיתה.

יש לציין כי היו פערים בין הילדים בתגובות, במידת ההקשבה והפנמת החומר, וכן בהיקף הידע וההיכרות הקודמת שלהם עם המושגים. לעיתים היו גם פערים אצל אותם ילדים בתגובות, למשל אחד הילדים שמחד הירבה לקום מהכסא ו"לברוח" מהמפגש ומאידך כשישב במפגש השתתף יפה וגילה בקיאות והתעניינות רבה בחומר. לא אחת הגיבו הילדים בכללותם או ילדים מסוימים באופן לא צפוי. לעיתים הביעו הילדים אדישות או התעלמות מאמירות של ילדים שבמקרים אחרים יכלו לעורר תגובות של צחקוק. לעיתים ילדים חשו העדר מבוכה (כפי שמאפיין ילדים מסוג זה) ולעיתים הפגינו ביטויי מבוכה קיצוניים. היו גם פערים מפתיעים ברמת הבקיאות, כשילדים מסוימים לעיתים התקשו להכיר מושגים בסיסיים אך מצד שני הפתיעו בתשובות או בפרטים מורכבים יחסית.

יש לציין שבמפגש האחרון, התלמידים נשאלו כיצד היו להם המפגשים. תשובות התלמידים היו שונות ומגוונות: חלק מהתלמידים אמרו שהם לא אהבו את השיעורים (למשל, ילד אמר ש"היו דברים מגעילים"), חלק מהתלמידים ציינו כי הם נהנו, וחלקם ציינו שזה היה חשוב ללמוד את הנושא.

חלק ד: מסקנות ותכניות לעתיד

בסה"כ התרשם הצוות שהתכנית היתה מוצלחת והשיגה את מטרותיה. המפגשים איפשרו להתמודד עם נושא טעון ורגיש שמעצם טיבו פחות נהוג לדבר עליו, ודאי לא במסגרת שיעורים בביה"ס. התכנית התמקדה בתכנים המעסיקים את התלמידים – בין אם בתופעות שהם חווים במהלך התבגרותם ובין אם בהתנהגויות שחלקם מפגינים בכתה. קשה לומר שהחומר שהועבר בפני התלמידים גרם לדעיכה מלאה של ההתנהגויות הלא תואמות, ונראה שעדיין יש צורך להמשיך ולהנחות את התלמידים בכך באופן שוטף.

התכנית נבנתה והועברה במשותף על ידי צוות הכתה (בעיקר מחנכות), פסיכולוג ויועצת ביה"ס. במהלך העבודה ראינו את החשיבות הרבה שיש בשיתוף כל גורמים אלה בתכנית. מחד, קיימת חשיבות כי העברת החומר תיעשה על-ידי צוות הכתה, ככל חומר אחר. מאידך, יש הכרח לקבל תמיכה וליווי של גורמים מקצועיים נוספים, עקב מורכבות הנושא.

ההצלחה והיעילות של התכנית הביאו למסקנה שיש להמשיך ביישומה גם בהמשך, ולראות במה שהועבר כשלב ראשון בלבד. קיימת כוונה להמשיך ולפתח את התכנית בכיתות ז' ו-ח' תוך חזרה ועיבוי נושאים שהועברו, וכן העלאת נושאים נוספים.

אחד הלקחים שהופקו מהעברת התכנית הוא שיש צורך רב יותר בהמחשות והדגמות, למשל, שימוש בבובות להדגמת סוגי מגעים, הקרנת קטעי סרטים המציגים סיטואציות מסוימות ועוד.

אחרית דבר: משהו אישי מאת הפסיכולוג

קודם לכן, במסגרת תאור ההרצאה שהועברה בפני ההורים ואנשי הצוות, דיברתי על הקושי של ההורים ואנשי הצוות לדבר על מין עם ילדים, על אחת כמה וכמה כאשר מדובר בילדים עם קשיי תקשורת. בסוף דברי, ברצוני לשתף גם בקושי והחשש שהיה לי, כפסיכולוג שהיה מעורב בתכנית, אל מול המטלה שעמדה בפני.

כאשר עלה הרעיון של העברת תכנית לחינוך מיני בכתה היו גם אצלי, כמו אצל אנשי צוות אחרים, שאלות וחששות – מבוכה לדבר על הנושא אל מול התלמידים וגם אל מול ההורים (כולל, למשל, מבוכה לבטא מילות "סלנג" שעל-פי רוב איני נוהג לומר בנסיבות אלה...), אי ודאות לגבי אלו תכנים מתאים ואלו תכנים לא מתאים להציג, כיצד להגיב לאמירות או תגובות של ילדים שיכולות להיות לא צפויות וכדומה. לא היה לי נסיון קודם בהעברת תכניות לחינוך מיני והיתה לי אי ודאות כיצד אצליח להתמודד עם מטלה לא פשוטה זאת.

אציין שבסופו של דבר, אולי בזכות תהליכי הכנה טובים, ותהליך "התחסנות" שעברתי עם עצמי ועם הצוות – החוויה שלי במעורבות בתכנית היתה חיובית ביותר, חשתי נינוח הן במפגש עם ההורים והן במפגשים עם התלמידים. גם אם היו רגעים לא קלים, ופעמים שהתלבטתי לגבי התגובה המתאימה או חשתי מבוכה לומר דברים מסוימים, החוויה הכללית עבורי היתה טובה ומוצלחת.

היה לי חשוב להוות מודל לאחרים ולהעלות בחלק מהפורומים גם את הקשיים או המבוכה שלי לדבר על הנושא – בין אם בפני אנשי הצוות וההורים, ובין אם (בצורה תואמת) בפני התלמידים.

יש לציין כי גם אנשי הצוות האחרים שהשתתפו בהעברת התכנית שותפים לתחושות שתארתי, וכולנו סיימנו את העברת התכנית בתחושת סיפוק. באמצעות מאמר זה, ברצוני לעודד צוותים של מסגרות חינוך מיוחד (ואולי אף חינוך רגיל) לנסות "להרים את הכפפה" וליישם תכנית מתאימה לחינוך מיני במסגרת בו הם עובדים.

רשימת מקורות

- ספר - "מילדה לנערה" – דלית ניסים ורונית ארגמן, הוצאת יסוד, 2004.
- ספר וקלטת - "מה קורה לי" – הוצאת מודן.
- ספר - "אני וגופיני - תינוק נולד", יהושע אורנשטיין, הוצאת יבנה.
- ספר- "הבנת ההתנהגות המינית בגיל הילדות-מה טבעי ובריא?" – ד"ר קוואנה ג'ונסון, 2000
- סיכום מאמר על ידי גבו וייס:
- Haroian L. (2000), Child Sexual Development Electronic, Journal of Human Sexuality, Vol-3
- סיכום מאמר על ידי אילנה שחורי:
- Detmer, C., Dalrymple, N & (1987), Sex Education: Issues for the Person with Autism sinex, L Indiana Resource Center for Autism, Rev. 1991
- סיכום מאמר על-ידי גבו וייס:
- Ballan, M (2001)/ Parents as Sexuality Educators for their Children with Developmental Disabilities, SIECUS Report, Vol 29 (3)
- "איך נבטיח שילדים עם אוטיזם יבטאו מיניותם בדרך מקובלת וחוקית ללא פגיעה בעצמם ובאחרים" – סיכום מאמר ע"י ידידה לחובר:
- Ozbayrak, K (2005) Meeting the Challenges of Adolescence: A Guide for Parents
- סועי יפה, לישנסקי רחל, פירסט נילי - "תפיסות הורים למתבגרים בחינוך מיוחד את החינוך החברתי-מיני", מתוך חוברת "חינוך מיני-חברתי בחינוך המיוחד, יוני 2003".
- סיכום הרצאה של ד"ר רונית אלוני: "עבודה עם הורים בתחום המיניות בחינוך המיוחד", כנס ארצי: מיניות בחינוך המיוחד עבודה עם הורים, קיץ תשס"ה
- התפתחות מינית אצל בנים עם אוטיזם / רונית ארגמן – סיכום הרצאה על-ידי מירב סמרלי, בית לורן, 2005
- "תכנית מעגלים" - חינוך חברתי מיני ומניעת פגיעה מינית בחינוך המיוחד: תיאוריה ויישום. סיכום מספר מאמרים על-ידי גבו וייס.